

GRÓSZ JÓZSEF, EGY 20. SZÁZADI FŐPAP ÁBRÁZOLÁSI
MÓDJAI

PORTRAITS OF A 20TH-CENTURY PRELATE, JÓZSEF GRÓSZ

Sági György

PhD hallgató

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmányban célul tűztük ki, hogy Grósz József kalocsa-bácsi érsek (1943–1961) személyét vizsgáljuk meg ezúttal nem az írott, hanem az egyéb rendelkezésünkre álló források felhasználásával (festmények, fényképek és filmfelvételek, hangfelvételek és szobrok). Mindemellett rátérünk arra is, hogy Grósz érsek mennyire, illetve milyen mértékben részese az emlékezeti kánonnak, s ennek a jellege miként írható le. Célunk, hogy minél szélesebb és sokrétűbb perspektívából vizsgálva alkothassunk meg egy olyan képet Grósz érsekről, ami a lehető legközelebb állhat a valós személy, a valós főpapa és ember személyiségének megismeréséhez, kiegészülve a kanonizáció emlékezetkutatási értelmével. Ehhez hívtuk tehát segítségül a fent felsorolt forrásokat, melyeket talán a történészek nem, vagy csak kevésbé, esetleg részben vizsgálnának tudományos kutatásaik, munkájuk során. Mindazért azonban, hogy ezek a források a megfelelő kontextusban kerüljenek felhasználásra, röviden Grósz József életpályája, hivatása és munkássága is felvázolásra került. A tanulmányunk következő részében kerülnek a felsorolt forrástípusok elemzésre, az azok alapján levonható megállapításaink felvonultatásra.

ABSTRACT

The aim of this study was to examine the person of József Grósz, Archbishop of Kalocsa-Bács (1943–1961), not on the basis of written sources but using other sources available to us (paintings, photographs, film and sound recordings, and statues). We will also examine the extent to which Archbishop Grósz is part of the canon of remembrance, and how the nature of this can be described. Our aim is to create a portrait of Archbishop Grósz from as broad and varied a perspective as possible, which can be as close as possible to an understanding of the real person, the real prelate and the real man, complemented by an understanding of the commemorative purpose of canonization. To this end, we have drawn on the sources listed

above, which historians, in their academic research and work, would perhaps not examine, or only partially, or not at all. However, in order to place these sources in their proper context, the career, calling and work of József Grósz is also briefly outlined. In the next part of our paper, we will analyze the types of sources mentioned above, and the conclusions we can draw from them.

Kulcsszavak: Grósz József, emlékezet, fénykép, filmfelvétel, szobor, festmény, hangfelvétel

Keywords: József Grósz, remembrance, photograph, film, sculpture, painting, sound recording

Jelen írásunkban¹ célul tűztük ki, hogy Grósz József kalocsa-bácsi érsek – korábbi győri segédpüspök, orthosiai címzetes püspök, majd szombathelyi apostoli kormányzó, illetve megyéspüspök² – személyét vizsgáljuk meg ezúttal nem az írott, hanem az egyéb rendelkezésünkre álló források felhasználásával. Értjük ez alatt a festményeket, fényképeket és filmfelvételeket, valamint további kitekintésként a hangfelvételekről és szobrokról is röviden szót kívánunk ejteni. Mindemellett – írásunk konklúziós részében majd – rátérünk arra is, hogy Grósz érsek mennyire része az emlékezeti kánonnak.

Ezúttal a „*Grósz József érsek 1990-es rehabilitációja és emlékezete*”³ címet viselő írásunk egyes részeinek tovább gondolásával, további következtetések levonásával „építkezünk”. Azzal a végső céllal, hogy minél szélesebb és sokrétűbb perspektívából vizsgálva alkothassunk meg egy olyan képet Grósz József néhai kalocsa-bácsi érsekről, ami a lehető legközelebb áll a valós személy, a valós főpap és ember személyiségének megismeréséhez, kiegészülve a kanonizáció emlékezetkutatási értelmével. Ehhez hívtuk tehát segítségül a fent nevezett forrásokat, melyeket talán a történészek nem, vagy csak kevésbé, esetleg részben vizsgálnának tudományos kutatásaik, munkájuk során.

¹ A tanulmány az „Elméletek és módszerek az európai történetírásban” című szeminárium keretében készült el 2017/2018-as tanév II. szemeszterében. Ezen felül az MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport (ELKH) keretén belül végeztem munkámat a TKI támogatásával.

² TÓTH Krisztina: *A szombathelyi egyházmegye története Grósz József egyházkormányzása idején (1936–1944)*. (Collectanea Studiorum Textuum I/2) Bp. 2015.

³ SÁGI György: Grósz József érsek 1990-es rehabilitációja és emlékezete. In: *Arma: Tanulmányok a Colloquium Officiale III konferencia előadásaiból*. Szerk. Kiss Alpár. Bp. 2018. 267–295.

Mindazért azonban, hogy ezek a források a megfelelő kontextusban kerüljenek felhasználásra, szükségesnek tartjuk, hogy itt röviden megemlékezzünk Grósz Józsefről, életpályájáról, hivatásáról és munkásságáról. Alakjának, történelmi szerepének felvázolását követően tanulmányunk következő fejezetében a már fentebb megnevezett forrástípusok kerülnek elemzésre, az azok alapján levonható megállapításaink felvonultatásra. A tanulmány zárásában némi konklúzió, egyéb észrevétel kerül felsorolásra.

Egy akadályokkal teletűzdelt életpálya

Ki is volt tehát Grósz József? Röviden Kalocsa érseke és hosszú időn keresztül a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnöke, a magyar katolicizmus egyik legbefolyásosabb tagja. Azonban eltérően Mindszentytől, ő nem a nemzet nevében nyilvánult meg működése során, hanem a nemzetért, személyiségéhez ez a hozzáállás jobban illett. Mint püspök, egyházi vezető állt hozzá a különböző helyzetekhez, nem pedig mint *quasi* közjogi méltóság a nemzet szószólójaként, ahogyan erre KÁLMÁN Peregrin is rámutatott.⁴

Érdemes kicsit bővebben vázolni a nevezett főpásztor személyét.⁵ Kulcsfontosságúan jelentős szerepe a 20. századi magyar egyháztörténet alakításában és alakulásában mindenképpen ezt vindikálja magának számunkra. A származását tekintve német ajkú főpap 1887. december 9-én a mai Burgenland területén, akkor azonban még az Osztrák-Magyar Monarchián belüli Magyar Királyság Moson vármegyéjében látta meg a napvilágot szőlészettel és borászattal foglalkozó, földműves, gazdálkodó családban,⁶ Féltoronyban (Halbturn). A győri bencés diákevek után kezdte meg papi tanulmányait, a nagyhirű bécsi Pázmáneumnak is volt növendéke, így pappá szentelésére is itt került sor 1911. július 14-én Fischer-Colbrie Ágoston által. Érdemes megemlítenünk két tulajdonságát, aminek a későbbiekben, majd főpásztori éve alatt nagy hasznát vette. Ez volt kiváló diplomáciai és gazdasági érzéke. Kiváló válságkezelő volt.

1928-ban különböző plébániákon és a győri püspöki aulában eltöltött szolgálati éveket követően XI. Piusz pápa orthosiai címzetes püspökké, egyúttal győri segédpüspökké nevezte ki, felszentelé-

⁴ Vö. KÁLMÁN Peregrin OFM: *Dokumentumok Grósz József kalocsai érsek hagyatékából 1956–1957*. Bp. 2011. 35. és Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (továbbiakban KFL). Grósz József hagyatéka. 1046/1989.

⁵ Legújabbban SÁGI György tollából került ki az érsek pályájának és életének felvázolása: Grósz József, a válságkezelő és egyensúlykereső főpap. *Újkor.hu* 2021. május 19., https://ujkor.hu/content/grosz-jozsef-valsagkezelo-es-egyensulykereso-fopap?fbclid=IwAR2qHpL62WdLXiUaNEr5As-3HMYMlawpamOAsyY_yfftsexIUXfFgAkMFF8, letöltés 2021. júl. 19.

⁶ Családja napjainkban is borászattal foglalkozik.

sére 1929. február 24-én Serédi Jusztinián bíboros, esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása által⁷ került sor. A betegeskedő Fetser Antal győri megyéspüspöknek nagy segítségére volt 1933-ban bekövetkező haláláig.

A következő nagy előrelépés pályafutásában 1936-ban érte, amikor a visszavonulni kényszerülő zabolai gróf Mikes János szombathelyi megyéspüspök helyére került a Szombathelyi Egyházmegye élére január 10-től. A gazdaságilag megviselt egyházmegye talpra állításán munkálkodott, 1939-től már püspökként vezetve azt. 1941-ig a Muravidék apostoli kormányzója is volt. 1943. május 7-én nevezte ki XII. Piusz pápa a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye metropolita érsekévé, 1944-ig még apostoli kormányzóként vezette a Szombathelyi Egyházmegyét is, Kovács Sándor megyéspüspök hivatalba lépéséig. Július 11-i beiktatásával a zichi és vásonkeői gróf Zichy Gyula érsek 1942-es halála óta fennálló bizonytalanság ért véget.⁸

A második világháború utolsó szakaszában erélyesen képviselte álláspontját a megszálló németekkel és nyilas szövetségeseikkel szemben, minden felszólítás ellenére sem volt hajlandó elhagyni székvárosát. A szovjet megszállás alá kerülő Kalocsa lakossága érdekében szintén minden tőle telhetőt megtett. Fáradásainak köszönhető, hogy a mai napig az érsek a város megmentőjeként él a helyiek emlékezetében.⁹

Serédi hercegprímás halála után vette át 1945-ben először a püspöki kar vezetését, majd Angelo Rotta apostoli nuncius állami kiutasítását követően hatásköre tovább szélesedett, ami a szentszékkal való kapcsolattartást illette. Mindszenty József 1948 karácsonyi letartóztatásától, saját 1951-es letartóztatásáig állt ismét a püspöki kar élén. Az 1956-os amnesztiával való szabadulásától pedig haláláig vezette a testületet.¹⁰ 1950-ben még szentszéki felhatalmazás nélkül ő maga írta alá az állam és az Egyház közötti megállapodást, bízva az állami jóindulatban. Csalatkozni kellett. 1956-tól haláláig¹¹ határozottan

⁷ A két társszentelő Virág Ferenc pécsi megyéspüspök (1926–1958) és késmárki Lányi József tinnini felszentelt püspök (1906–1931) volt.

⁸ Zichy utódjául moóri Glattfelder Gyula csanádi püspök lett érsekké kinevezve még 1942-ben, de egyre súlyosbodó betegsége miatt nem tudott Kalocsára elutazni sem Szegedről, 1943-ban el is hunyt. A széküresedés idején Horváth Győző nagyprépost, kalocsa-bácsi segédpüspök irányította így a főegyházmegyét főkáptalani helynökként.

⁹ Erről bővebben és részletesebben lásd: SÁGI György: Kalocsa megmentője, Grósz József érsek. *Egyháztörténeti Szemle* 18. (2017) 4. sz. 62–80.

¹⁰ Az 1956-os forradalom és szabadságharc idején néhány napig a kiszabadult Mindszenty állt a püspökök élén.

¹¹ SÁGI György: A kalocsai érseki szék 1961-es megüresedése. *Egyháztörténeti Szemle* 17. (2016) 3. sz. 25–61.

képviselte az Egyház érdekeit az állam ellenében is akár, de rugalmas is volt, nem zárkózott el a dialógus folytatásától sem, törekedett a konszenzusra, a lehetőségekhez mérten kiegyensúlyozott együttélés megvalósítására. Így működhetett az *Opus Pacis* is a püspöki kar ellenőrzése mellett, melynek elnöke is lett.

Hívei körében nagy népszerűségnek örvendett, a szemtanúk és utódaik is egyaránt a mély tisztelet és szeretet hangján emlékeztek meg róla beszélgetéseik során, kiemelve joviális, egyszerű és közvetlen, barátságos személyiségét. Mindezekről itt most nem szólnánk bővebben, máshol hosszabban is értekeztünk már erről. Rehabilitációjára 1990-ben kerülhetett sor.¹²

Grósz érsek különféle ábrázolásai és azok elemzése

a) Festmények

Több festmény is készült Grósz Józsefről, ezúttal a két leginkább ismert portréját emelnénk ki. Az egyik Szombathelyen található, a másik pedig Kalocsán. Mindkét festmény realiztikusan ábrázolja a főpapot, előbbi – Radnóti Kovács Árpád alkotása¹³ – 1939-es szombathelyi püspöki beiktatását követően, utóbbi mint kalocsa-bácsi érseket 1950-ben.¹⁴ A szombathelyi kép – mely a püspöki palotában található – neoklasszicista stílusban, mint a római iskola műalkotása adja vissza a püspököt. Mindkét ábrázolási mód a főpapi méltóság hangsúlyozására törekszik.

A kalocsai portré, mely szemben a szombathelyivel egészalakosan is ábrázolja a karosszékben ülő főpásztort, különös érdekessége, hogy a pártállammal való egyezés Grósz érsek általi aláírásának évében, 1950-ben készült el. Kontuly Béla élénk és sötét színek váltakozásával, gazdag árnyékolással emeli a kép magasztos voltát. Arra törekszik, hogy fennköltén, a teljes érseki pompával demonstrálja Grósz József főpásztori hatalmát. A neobarokk elemektől sem idegenkedő Horthy-korszakbeli állam-egyházi megjelenítés köszön vissza a Rákosi-korszakban készült portrén Kalocsán. Mind a hermelinprémes *cappa magna*, kezében birétummal, fején pileólussal, háttérben a pásztorbottal, mitrával és érseki palliummal mind arra hivatott, hogy viselője, birtokosa hatalmát jelenítse meg. A kép egyúttal mindezekkel egyik utolsó „iskolapéldája” a II. Vatikáni Zsinat előtti püspökideálnak, mely a püspökök *quasi* egyházfejedelmi jellegét hangsúlyozza ki.

¹² SÁGI Gy.: *Grósz József érsek 1990-es* i. m. 267–295.

¹³ Szombathelyi Egyházmegye, <https://www.martinus.hu/megyespuspokok/5042/grosz-jozsef-1936-1944>, letöltés: 2018. máj. 14.

¹⁴ Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár által nyilvántartva található az érseki kastélyban, jelenleg azonban az ASTRICEUMBan.

Megjegyzendő, hogy ez a két kép az, ami a főpapra való emlékezés szempontjából a nagy nyilvánosság számára is elérhető, egyrészt mert az interneten is megtalálható, másrészt pl. a kalocsai kép jelenleg a kalocsai ASTRICEUM Érseki Múzeum kiállításán is látható, ott kiegészítve az érsek festményen viselt ruhadarabjaival, érseki jelvényeivel. Így ráségítve a pontosabb kép megalkotására a kellékekbe történő „beleképzésével” az embernek.¹⁵

Tudomásunk szerint további két festmény található Szombathelyen, ezek némelyikének megtekintése korlátozottabban lehetséges. Az egyikre a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltárban – az egykori nagypréposti palotában – még nagyobb lehetőség van, a másik azonban az ottani székesegyház sekrestyéjében található.¹⁶

b) Fényképek és filmfelvételek

A fényképek és filmfelvételek terén is egyaránt fontos leszögezni, hogy lényeges, mikor, tehát milyen politikai rendszer idején készültek azok és mit akarnak sugallni a megtekintőnek, a szemlélőnek; azaz milyen esetleges mellékes, de annál célzatosabb okkal készültek, illetve hogy világi, esetleg egyházi szférában. Elkülönítendő továbbá az is, hogy magán vagy nyilvános célból készült-e a felvétel. Belső egyházi használatra, vagy éppen politikai hangulatkeltő jelleggel. Ezen szempontokból tekintjük most át a különböző típusba tartozó fotografiai-forrásokat. Velük kapcsolatban érdemes leszögezni, hogy az emlékezés alapjait képesek megváltoztatni. Pontos és valóság szerű vizuális emlékezést nyújtanak számunkra, a befogadó számára. Hozzájárulhatnak a személy emlékezeti kánonba való beemeléséhez, ott történő megrögzüléséhez, egy „általános arckép” emlékezetünkbe történő lerakódásához. Ahogy tapasztaljuk majd, Grósz esetében ez részlegesen valósult meg. Erre lentebb térünk majd ki.

A Horthy-korszakban készült, egyházi személyeket ábrázoló képeken és filmekben a fényképészek és operatőrök arra törekcsenek, hogy minél méltóságteljesebben, ünnepélyesebben örökítsék meg az egyes főpapokat. Szemléletes példaként hozhatjuk erre Grósz József 1943. július 10-i kalocsai bevonulását.¹⁷ Számos fotó és filmhíradófelvétel is rögzítette az eseményeket. A képek azt sugallják, hogy

¹⁵ Lásd a képmellékletben a múzeumi bemutatást – „ARS SACRA ARS LITURGICA” című állandó kiállítás. A képért köszönet illeti Vörös Mártát, a Kalocsa-Kecskeméti Főegyházmegye főépítészét, múzeumvezetőt.

¹⁶ A munkámban való segítségnyújtásukért köszönet illeti Rétfalvi Balázst, a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár vezetőjét és Lakatos Adélt, a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár levéltárosát, illetve férjét, Lakatos Andor levéltárvezetőt, továbbá Nemes Gábort, a Győri Egyházmegyei Levéltár intézményvezetőjét.

¹⁷ Grósz-album. KFK.

Kalocsa hódol új urának.¹⁸ Mindezen főpapi megjelenítések szervesen beleillenek a II. Vatikáni Zsinat előtti későre nyúlt neobarokk egyházi képbe.

Ezek a hivatalos ábrázolások valójában nem jelentenek azonosságot a személlyel, az illető egy „szerepnek” felel meg ezekben az esetekben. A személyiségre utaló információkkal ezek a megjelenítések nem vagy alig rendelkeznek. A magánjellegű, kisebb, szűkebb közegben készült felvételek majd annál inkább. Ezekre a fejezet későbbi szakaszában térünk majd ki.

Először Grósz Józsefnek a második világháború utáni ábrázolásaira térnék rá, már a Rákosi- majd Kádár-korszakbelire. Nem monduk nagy újdonságot, amennyiben megállapítjuk, hogy a háború utáni rendszerváltások hatással voltak a főpásztorok, jelesül Grósz érsek megjelenítési módjára is, még úgy is, hogy a püspöki kar az idő szerinti elnökeként való szerepe a testületen belül fokozottan számított. Megállapíthatjuk, hogy míg a Horthy-korszakban készült felvételeken a főpapok centrumban vannak ábrázolva, s tevőleges részesei a „kompozíciónak”, addig a Rákosi- és Kádár-érakban szinte csak asszisztálnak ahhoz, hogy mit akar a rendszer kommunikálni a társadalomnak – már ami a hivatalos képeket illeti.¹⁹ Ezt szintén néhány Grósz Józsefről készített fotó és filmfelvétel alapján szeretném szemléltetni. Az is szembetűnő, hogy a szakrális ábrázolásoktól elválva a profán helyzetekben történőek is mind gyakrabban jelentek meg, teljesen semlegessé téve a személy esetleges egyházi mivoltát.

Míg bárdosi Bárdossy László királyi miniszterelnök díszpolgári oklevelének átadásakor Szombathelyen Grósz köszöntötte a kitüntettet, melyről fotó is készült²⁰, addig a szélsőbalra tolódott országban már gyakran neki is csak – ahogyan fent már említettük – mellékszerrep jutott, annak megfelelően, ahogyan azt a politikai vezetés közvetíteni akarta a társadalom felé. Csak akkor került főszerepbe, ha a pártállam is úgy akarta, de akkor is a saját érdekei szerint felhasználva

¹⁸ Farkas Géza polgármester a város határában fogadta az új érseket. Horváth Győző segédpüspök, nagyprépost társaságában hintóval hajtatott be a városban. Vö. Filmhíradók online 1013/1943, <http://filmhiradokononline.hu/watch.php?id=5096>, letöltés: 2018. máj. 14.

¹⁹ Oktatólapok. Konceptios perek Magyarországon 1945 után: Fényképek, hangfelvételek. Szerk. Majtényi György–Mikó Zsuzsanna–Szabó Csaba, http://oktatoalapok.mnl.gov.hu/konceptios_perek_magyarorszagon_1945_utan/tartalom/fenykepek?Meta%5Bsearch%5D=gr%C5%91sz, letöltés: 2018. máj. 14. vö. MTI Képgyűjtemény, <http://tudasbazis.sulinet.hu/HU/tarsadalomtudomanyok/tortenelem/mti-kepgyujtemeny>, letöltés: 2018. máj. 14.

²⁰ TÓTH Krisztina: *A szombathelyi egyházmegye (1936–1944). Grósz József szombathelyi egyházkormányzása.* (Doktori Disszertáció, PPKE BTK) Piliscsaba 2013. 260.

az érseket. Erre kiváló példa a Grósz-per, melyről számos fotó²¹ és hangfelvétel²² is készült. Szemben a korábbi főpapi ábrázolással, itt Grósz érsek egy kiszolgáltatott és megalázó helyzetben került megörökítésre. Kényszerpályán mozgott. Ezen fotók a befogadó számára azt hivatottak sugallni, hogy egy többrendbeli bűncselekmények elkövetésével megvádolt és majdan elítélt személy ül a vádlottak padján. Nem egy érsek, elsősorban bűnöző. Noha nem elhanyagolható a betöltött pozíciója. Cél volt elhíttetni ezek segítségével, hogy a politikai államrend megőrzése és a köz védelme érdekében – ahogyan ez 1949-ben Mindszenty esetében is megtörtént – úgy továbbra is készek az egyházi „reakció” ellen fellépni, a bűnösöket elítélni. Nem számít az sem, hogy ki milyen magas hivatalt tölt be az Egyházban. Egy szóval ezek a koncepciók perről készült propaganda képek a Rákosi-rendszer uralmát voltak hivatottak vizuálisan támogatni. Ez természetesen nem magyar kuriózum, más kommunista államok hasonlóan jártak el a bíróság elé citált püspökökkel, az azokról készült képek is hasonló célt szolgáltak.²³

A Kádár-rendszerben szintén propaganda jelleggel készültek egyházi személyekről állami szemszögből megkomponált fotók és filmhíradó felvételek is. Utóbbiak esetében a narráció még emelte is a hatást, ráerősítve a film ideológiai mondanójára. A Kádár-korszakban tehát már nem az illető személy ellehetetlenítését használják fel propaganda gyanánt, hanem a magas egyházi hivatalt betöltő személyt gyakran egyértelműen megrendezett koncepciót publikálva. Két Grósz érsekkel kapcsolatos példát hozunk fel erre. Szemben a Grósz érsek 1943-as kalocsai bevonulásakor készült felvételekkel, ahol lényegében felveszik filmre az érkezést, a kalocsaiak köszöntését stb., az 1958-as országgyűlési választásokkor²⁴ készült fénykép és híradó-közvetítésekben a szavazatát leadó Grósz érsek csupán fel-

²¹ MTI Képgyűjtemény, <http://tudasbazis.sulinet.hu/HU/tarsadalomtudomanyok/tortenelem/mti-kepgyujtemeny>, letöltés: 2018. máj. 14. Oktatólapok. Koncepciók perek Magyarországon 1945 után: Fényképek, hangfelvételek, http://oktatoalapok.mnl.gov.hu/koncepcios_perek_magyarorszagon_1945_utan/tartalom/fenykepek?Meta%5Bsearch%5D=gr%C5%91sz, letöltés: 2018. máj. 14.

²² Oktatólapok. Koncepciók perek Magyarországon 1945 után: Fényképek, hangfelvételek, http://oktatoalapok.mnl.gov.hu/koncepcios_perek_magyarorszagon_1945_utan/tartalom/hanganyagok?Meta%5Bsearch%5D=gr%C5%91sz, letöltés: 2018. máj. 14.

²³ Lásd pl. SÁGI György: Szemben az árral: Alojzije Stepinac, a rendíthetetlen horvát érsek. *Újkor.hu* 2018. aug. 19., <http://ujkor.hu/content/szemben-az-arral-alojzije-stepinac-rendithetetlen-horvat-ersek>, letöltés: 2019. jan. 17.

²⁴ Filmhíradók online 47/1958, <http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=14664>, letöltés: 2018. máj. 14.

használásra került, azt közvetítve a társadalom felé, hogy jó állampolgárként élt a főpap is választójogával. A szavazat leadásával azt kívánva a készítő közvetíteni – valószínűleg elsősorban a hívő lakosság felé –, hogy az egyházi vezetés is támogatja a fennálló „idilli” rendszert, mert ha már a püspöki kar elnöke is voksol, akkor nyilvánvalóan ez így van. Hogy miként gondolkodik az érsek valójában, az a pártállam számára így már szinte lényegtelen, ha már a szavazásról készített felvételeket fel lehet használni saját céljaikra.²⁵ Egyértelműen előre eltervezett a felvétel. Ahogyan ugyanebben a filmhíradóban az akkor még fiatal, a közelmúltban elhunyt színésznő, Töröcsik Mari voksolásának rögzítése.

Hasonló az eset az 1958-as mezőgazdasági kiállítás²⁶ Grósz érsek általi megtekintésével. Profán környezetben, nyilvános szereplés közben mutatja be a híradó az érseket. Itt a hangsúly a pártállam „áldásos” munkájának a katolikus püspökkari elnök személyével való igazolásán van. Ugyan elképzelhető – Grósz személyiségét ismerve nem is lehetetlen –, hogy a főpásztor csakugyan elismerően nyilatkozott a magyar gazdálkodók munkájáról, az azonban kevésbé, hogy ő valójában olyan kontextusban értette, mint ahogy az a filmfelvételek alapján kivehető. *Nota bene* ő maga is paraszti származású volt, mielőtt papi hivatást érzett volna felsőbb gimnazistaként, még szüleihez hasonló „rendes szántóvető ember” akart lenni.²⁷ Annyi pozitívumként megemlíthető, hogy véleményünk szerint az érsek egyszerűsége és közvetlensége valamelyest lejön a felvételből, ahogyan ez a fent említett választási eseténél is megállapítható. A felvételek ilyen személyiségi elemeket levetítő részletei nem megrendezettek.

A fényképek másik típusa az, amelyek eredetileg nem a nagy nyilvánosság számára készültek, hanem úgymond belső (egyházi) használatra, vagy éppen az emlékek megőrzése céljából, esetleg dokumentációs céllal, így ezek sokkalta realiztikusabbak.²⁸ Utóbbi alatt azokat a képeket értjük, amelyek a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye különböző testületeit örökítik meg az érsek társaságában. Ezek egyszerre hivatalos fotók és eredetileg belső használatra készültek. Itt azonban az érsek személyiségére több információval szolgáló magánjellegű fotókról szeretnénk bővebben megemlékezni. Ezeket

²⁵ És az 1959-es állameskü letételét itt most külön nem is említettük. Filmhíradók online 18/1959, <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=14940>, letöltés: 2021. júl. 19.

²⁶ Filmhíradók online 40/1958, <http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=14591> (2018. 05. 14.)

²⁷ Grósz József életútja. In: *Grósz József kalocsai érsek naplója 1944–1946*. s. a. r. Török József. Bp. 1995. 320.

²⁸ *Grósz József kalocsai érsek naplója*. i. m. 355. vö. Kálmán P.: Dokumentumok i. m. 2011.

a rendszerint mosolygó érseket szintén vidám hívek veszik körül. A fényképekről egyértelműen egy emberközeli, közvetlen és barátságos személy jelenik meg számunkra.²⁹ Olyan főpap, aki nem elzárkózva él, kizárólag papokkal körülvéve, hanem olyan, aki szívesen mozog az emberek között. A főpapról és a gyerekekről készített képek külön is jelentőséggel bírnak, tudva, hogy mindig igen szívéen viselte a gyermekek sorsát, jól szót értett a legkisebbekkel is. Minderről szintén korábbi tanulmányunkban már szót ejtettünk bővebben is. A visszaemlékező elbeszéléseket így képíleg is alátámasztják a fentiek.³⁰

A híveknek Grósz iránti viszonyulása – ahogyan más püspökök és papok esetében is – a rendszerváltásoktól függetlenül megmaradt a korábbi állapotok szerint.³¹ A Grósz érsek mint főpásztor iránti tisztelet megnyilvánulása között nem történt változás. A fényképek tanúsága szerint jól elkülöníthető a különbség a Grósz mint főpap és a Grósz mint lelkipásztor attitűd között. Míg előbbi esetben nyilvános egyházi, szakrális szerepvállalásaikor a barokkos, II. Vatikáni Zsinat előtti erősen szertartásos főpap kerül ábrázolásra ünnepélyes keretek között továbbra is, addig az érsek mint lelki vezető és mint ember a lehető leghétköznapibban van ábrázolva, szinte csak reverendája és pileólusa, esetleg kolláréja alapján jelenítődik meg a pap. Olyannyira igaz ez, hogy jó eséllyel ő az első főpap – magyarként mindenképpen –, aki konkrétan dohányzás közben lett lencsevégre kapva, kedélyes beszélgetés közepette. Tekintve, hogy erős és szenvedélyes dohányos volt, innen nézve ez talán nem is meglepő.³²

A róla készült fényképeket tekintve az emlékezeti kánonban egy híveivel közvetlen, ezzel együtt tiszteletreméltó főpap képe maradt meg. A rendszerek által sulykolt propaganda kép nem kanonizálódott róla az emlékezetbe, mondhatnánk talán úgy is, hogy az emberek átláttak a szitán, s nem hittek a hazugságoknak, a megrendezett eseteknek. A pártállami rendszerekkel távolságot tartó, de kényszerűen tárgyáló főpap képe nincs ebben a nyilvánosság számára rögzült képben, ahogyan semmiképpen nem emlékeznek úgy sem rá, mint aki együttműködött volna a rendszerrel – melleleg ez igaz is, csupán dialógusban állt azzal, s ha kellett, akkor engedett, de nem rögtön, sőt,

²⁹ Uo.

³⁰ SÁGI Gy.: *Grósz József érsek 1990-es i. m.* 267–295.

³¹ Oktatólapok. Konceptiók perok Magyarországon 1945 után: Fényképek, hangfelvételek, http://oktatalogok.mnl.gov.hu/konceptios_perek_magyarorszagon_1945_utan/tartalom/fenykepek?Meta%5Bsearch%5D=g-r%C5%91sz, letöltés: 2018. máj. 14. vö. MTI Képgyűjtemény, <http://tudasbazis.sulinet.hu/HU/tarsadalomtudomanyok/tortenelem/mti-kepgyujtemeny>, letöltés: 2018. máj. 14.

³² Az 1958-as mezőgazdasági kiállításon készült filmfelvételen is pár pillanat erejéig dohányzás közben látható.

esetenként még ellentmondani sem volt rest, amit az állam kénytelen volt végül elviselni. Mindezekről a kalocsaiakkal – és más, az érseket személyesen ismerőkkel – folytatott beszélgetések egyértelműen megerősítettek.³³

c) Szobrok

Tudomásunk szerint két szobor jellegű képzőművészeti alkotás létezik Grósz József érsekről. Az egyik Kalocsán, a másik Féltoronyban, a főpásztor szülőhelyén. Ezek a minimalizmusra törekszenek – a kalocsai méretében is. Ez egy oszlopon álló egész alakos, de lekicsinyített méretű álló szobor. Kő Pál a szobor megmintázásakor kevésbé törekedett a főpap megmintázásakor az apróbb jellegzetességek megformálására, így szubjektív véleményünk az, hogy a szobor talán XIII. Leó pápára hasonlít a legjobban, mind a testalkata, mind a vonásai idegenek az érsektől. Így e 2000-es szobor kevésbé adja vissza az érsek emlékét, még ha a szándék értékelendő is. Grósz emlékére a szobor talpazata előtt tábla örökíti meg: „Grósz József (1943–1961) A város védelmezője, koncepció per elítélte”.³⁴

Féltoronyban mellszobor lett felállítva 2011-ben az érsek előtt tisztelegve a róla elnevezett téren, a templom mellett, ahol keresztelték, és első miséjét is tartotta.³⁵ Mindezekről a Grósz érsekhez köthető *lieux du memoire*-ok kapcsán már másutt³⁶ részletesebben is megemlékeztünk, ezért itt nem térünk ki, csupán annyit jegyezni meg, hogy Magyarországon eddig egyetlen közterület van elnevezve a néhai főpapról, mégpedig egy utca Kalocsán. Szubjektív véleményünk, hogy ennél többet érdemelne.

³³ Jegyzetek nálam, szóbeli és írásbeli közlők: Bogdán Istvánné Villányi Katalin (*1941) – Kalocsa, 2010. július 9.; Hesz Károly (1930–2018) – Kalocsa, 2010. július 22.; Dr. Szőke Jánosné Kollányi Erzsébet (1923–2015) – Kalocsa, 2011. január 24.; Vén József (1939–2017) – Kalocsa, 2011. január 28.; Tölgyes Ferenc (*1937) – Veszprém, 2015. július 17.; Kujáni György (*1929) – Bp., 2016. február 19.

³⁴ Lásd: képmellékletben.

³⁵ ROSDY Pál: *Szülőfaluja szobrot állított Grósz József érseknek*, <https://ujember.hu/szulofaluja-szobrot-allitott-grosz-jozsef-erseknek/>, letöltés: 2018. okt. 4.; A fényképek beszerzésében nyújtott segítségéért itt köszönet illeti Herbert Hafnert, a Kismartoni Egyházmegyei Hivatal irodavezetőjét és a Peter Miscik plébános vezette féltoronyi Názáreti Szent József Plébániát.

³⁶ SÁGI Gy.: *Grósz József érsek 1990-es i. m. 267–295.*

d) Hangfelvételek³⁷

Itt csupán egy jelentős példát hoznánk fel Grósz József érsek életéből. Ami emlékezetpolitikai szempontból kétségtelenül talán a legjelentősebb. Ez a Grósz-perről készült hanganyag. Nem szükséges ismételnünk, hogy az elkészítését jórészt a politikai hangulatkeltés eredményezte, bizonyítandó a hallgatók számára az ítélet jogosságát. Nem bocsátoznánk ismétlésekbe, ugyanazt írhatnánk a hangfelvételtől is, mint amit írtunk fentebb a Grósz-perrel kapcsolatos fényképfelvételekről.

Mi történeti rálátással teljesen másképpen értelmezzük az elhangzottakat, mint nyilván a kortárs hallgató. A per koncepciójára jelleget számunkra már nem megkérdőjelezhető, a kortársak között lehetett, aki hitelt adott a tárgyaláson elhangzottaknak. Bennünk – csak az érsek és a bíró párbeszédét hallgatva – a következő benyomás alakult ki: esetenként úgy tűnik, hogy a bíró jobban tudja, mit kellene mondania a vádlottnak, mint ahogyan Grósz válaszol. Ez nyilvánvalóan a koncepciójára jelleget adó. Emellett kiérződik némi monotonitás és szakaszosság, ami szintén utalhat arra, hogy eseményesort játszanak le a tárgyalóteremben, és mi ezt hallgathatjuk vissza. *Ergo* egy koncepciójára per zajlik. Mindenesetre Grósz szavaiban egy kiszolgáltatott ember hangja hallatszik, még akkor is, hogy ha megtörtség nem vehető ki, tisztán érthető válaszokat ad. Végighallgatva azonban a tárgyalás hanganyagát, az érsek stílusát és szófordulatait jól ismerő hallgató számára egyértelműen kivehető, hogy ugyan az ő szájából, de nem a saját szavai és gondolatai hangzanak el, világos az eseménysor megrendezettsége. Nyilván ez az őt akkoriban ismerők számára is világos lehetett, a széles tömegek félreinformálásaként viszont kiválóan lehetett alkalmazni a rendszer számára.³⁸ Fenntartjuk a lehetőségét azonban annak, hogy esetleg ezt mi már csak utólagos rálátásunk és az idevonatkozó mai tudásunk miatt érzékeljük így, noha aki ismerte őt személyesen, s hallgatta a pert, gyanítjuk, hogy hozzánk hasonlóan vélekedhetett.

Záró gondolatok, észrevételek és konklúzió

Mindezen forrástípusok tanulmányozása is abban erősített meg bennünket, hogy Grósz József érsek nem része a magyar nemzeti kánonnak – szemben Mindszentyvel. Ellenben az emlékezetben való rögzülés szempontjából egyértelművé válhat számunkra, hogy a regi-

³⁷ Oktatólapok. Koncepciójára perek Magyarországon 1945 után: Fényképek, hangfelvételek, http://oktatalogok.mnl.gov.hu/koncepcios_perek_magyarorszagon_1945_utan/tartalom/hanganyagok?Meta%5Bsearch%5D=g-r%C5%91sz, letöltés: 2018. máj. 14.

³⁸ Grósz József és társai bűnpere. Szerk. Sólyom Gáborné. Bp. 1951. vö. SZABÓ Csaba: *A Grósz-per előkészítése*, 1951. Bp. 2001. és BALOGH Margit–SZABÓ Csaba: *A Grósz-per*. Bp. 2002.

onális kánonnak mindenképpen részese. Minderre utalnak emlékezeti helyként is megnyilvánuló szobrai az egyes településeken, valamint a közterületek róla való elnevezése. Fentebb már szót ejtettünk róla, hogy Grósz személyisége és saját püspöki önfelfogása is hozzájárul ahhoz, hogy így alakult a hozzá fűződő emlékezeti kánon esete.

A festmények is erre segítenek rá, hiszen szintén egy területhez kötött működési szerep van megörökítve bennük. Ahogyan a fényképek nagyobbik része is erre utal. Kanonizálva az utókor számára az emberközeli és barátságos, de egyúttal méltóságteljes főpap képét is. Mint már fentebb is említettük, a vele kapcsolatos kánonban csupán a politikai indíttatásból gyártott fotókból lejjövő kép nem vetett gyökeret az emlékezetben. Még úgy sem, hogy gyakran újságokban, híradókban is közreadták azokat, így elviekben a széles közönség számára ismertté tették.

A fényképek és filmek mint az emlékezet vizuális leképeződései azok, amik számunkra – az utókor számára – lehetőség szerint az érseket közelebb hozhatják. Ezekre azonban csupán részlegesen van mégis csak módunk, tekintve, hogy a képek könyvtárak, levéltárak és múzeumok raktárában találhatóak jelenleg. Persze részben érthető ez a helyzet, kiállításokon való bemutatásuk csupán eseti, tehát ritka, így a nagy nyilvánosság számára ismeretlenek is. Leginkább történetudományos könyvek mellékleteként találkozhatunk így velük.³⁹

Mindezen különböző forrástípusok is ösztönözhetnek minket arra, hogy további forrásokat vizsgáljunk a jövőben, hogy minél kikristályosodottabb képünk alakulhasson ki Grósz József néhai kalocsa-bácsi érsekről, még ha mi már nem ismerhetjük meg ezek alapján, hogy csakugyan milyen személyiségű ember volt, a szereteágazó kútfőkre csupán támaszkodhatunk, de törekednünk is kell erre, hogy munkánk minél átfogóbb, minél nagyobb rálátással rendelkező legyen.

További lehetséges kutatási mezsgyeként érdemesnek tartanánk a jövőben az érsek beszédeivel, kommentár jellegű autográf jegyzeteivel való foglalkozást. Továbbá a Török József által 1995-ben sajtó alá rendezett 1944 és 1946 közötti eseményeket felölelő naplóját⁴⁰ nem feltétlenül a történések, hanem mint az emberi reakciók leképeződését görcső alá venni, noha ez részben már a pszichológia tárgyát is képezhetné.

Tárgyalt források lelőhelyei

ASTRICEUM Érseki Múzeum, <http://astriceum.hu/kiallitasaink>, leltetés: 2021. júl. 20.

Dohánymúzeum, <http://www.dohanymuzeum.hu/grosz-jozsef-ersek>,

³⁹ Az internet léte javít ugyan ezen a hiányosságon, segítve, hogy az emlékezet része legyen a főpásztor.

⁴⁰ *Grósz József kalocsai érsek naplója*. i. m.

letöltés: 2019. jan. 17.

Féltorony (Halbtorn) – Grösz érsek tér

Filmhíradók online, <https://filmhivadokonline.hu/search.php?q=Gr%C5%91sz%20J%C3%B3zsef>, letöltés: 2018. ápr. 22.

Kalocsa – sétálóutca

Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár.

Kalocsai Főegyházmezei Levéltár

Oktatólapok. Konceptiós perek Magyarországon 1945 után: Fényképek, hangfelvételek. Szerk. Majtényi György–Mikó Zsuzsanna–Szabó Csaba, http://oktatoalapok.mnl.gov.hu/konceptios_perek_magyarorszagon_1945_utan/tartalom/tanulmany?id=1, letöltés: 2018. ápr. 22.

Szombathelyi Püspöki Palota,

Szombathelyi Püspöki Levéltár,

Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Fényképtár.

MTVA Archívum – MTI Képgyűjtemény, <https://archivum.mtva.hu/photobank/?query=Gr%C5%91sz%20J%C3%B3zsef>, letöltés: 2019. jan. 17.

1. Radnóti Kovács Árpád: Grösz József szombathelyi megyéspüspök, 1939. Szombathelyi Püspöki Palota

2. Kalocsai szobra, Kő Pál alkotása, 2000.

3. Féltoronyi mellszobra, 2011. Názáreti Szent József Plébánia, Grösz érsek tér, Féltorony (Halbturn), 2018.

4. Grösz József portréja, mellette az azon megfestett ruhadarabokkal és karosszékkal, kellékekkel. ASTRICEUM Érseki Múzeum „ARS SACRA ARS LITURGICA” című állandó kiállítás

5. Árvákkal, Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Fényképtár

6. Grósz a vádlottak padján, 1951. Magyar Hírek, 1989. november 15.